

ilimlerin yanısıra şiir, müzik, astronomi, coğrafya ve mimarlık dersleri okutulurken öğrencilerin hem dinî bilgilerini artırmak hem de kendilerini dünyevî yaşantıya hazırlamak amacı güdüliyordu.

Fekete'ye göre din dışı edebiyat, dinî düşüncelerden nispeten uzak kalabilmiştir. Buda şehrinde büyük Türk şairlerine ait şiirler, çeviri eserler, hatta Farsça Şehname ile birlikte ünlü Türkçe şiirlerin bir araya toplandığı divanlar da iyi bilinirdi. Buda'da bulunan Türkçe bir kaynakta Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış 119 el yazması eserin listesi yer almaktadır. XVI. yüzyıla yani Türk matbaacılığının başlamasından yaklaşık bir buçuk yüzyıl öncesine ait olan bu eserlerin çoğunluğu roman ve hikâye türünde, diğerleri ise din ve tarih konularındadır. Ayrıca bu devre ait yazarı belli olan ya da olmayan birçok gazellerin varlığına da işaret eden Fekete devrin ünlü yazar ve şairlerinden örnekler vermiş, bir buçuk yüzyıllık Türk yönetimi süresinde çok sayıda Türkçe sözcüğün Macarcaya yerleşmiş olmasını da önemli bir kültür alışverişi olarak nitelendirmiştir.

Fekete'nin, ölümünden sonra yayınlanan bu makalesinde konu ile ilgili bir kısım kitap ve makalelerin isimlerine dipnotlarda rastlanmaktadır. Böylece büyük Türkolog, Buda ve Peşte'deki Türk yönetimini nefis bir şekilde önümüze sermekle beraber bibliyografya bakımından Macaristan'la ilgili çeşitli alanlarda çalışacaklara ışık tutmakta, kendisi gibi bu eserini de ölümsüzleştirmektedir.

Erol Aköğretmen

Zsuzsa (Suzanne) Kakuk, «Cultural Words from the Turkish Occupation of Hungary» (Macaristan'da Türk yönetimi sırasında yerleşmiş kelimeler), *Studia Turco-Hungarica*, yayımlayan Gy. Kaldy-Nagy, sayı 4, Budapeşte 1977, 116 sahife.

Genç Macar Türkolog ve dilbilimcilerinden olan Zsuzsa Kakuk özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı dili, tarihi ve Macarca'daki Türkçe kelimeler üzerindeki çeşitli araştırmalarıyla haklı bir üne kavuşmuştur. Kendisinin «*Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise* (Budapest, 1973) adlı dev eseri yanında «*Die osmanisch-türkischen Elemente der ungarischen Sprache als Denkmäler der osmanisch-türkischen Sprache*»,

XII. Tagung der PIAC. Protokollband: Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker, yayınlayan Georg Hazai ve Peter Zieme, Berlin 1974, s. 273-77, «Quelques catégories de noms de personne turcs», *Acta Orientalia Hungarica*, c. 28 (1974), s. 1-35; «Macar dilinde Osmanlı-Türk unsurları», *I. Türk dili bilimsel kurultayına sunulan bildiriler*, Ankara 1975, s. 209-13 gibi *Studia Turco-Hungarica*'nın 4. sayısını teşkil eden yazarın *Cultural Words from the Turkish Occupation of Hungary* adlı çesitli makaleleri onun bu sahadaki çalışmalarının paha biçilmez ve peşi peşine sıralanan ürünleri arasında sayılabilir.

Kitabında kısa bir girişten sonra Macaristan'da, Türk yönetimi altında bulunduğu dönemlerde kullanılan ve Macarca'ya yerleşen bazı Türkçe kelimelerin analizi yer almakta, giyim eşyaları ve yiyecek maddeleri isimleri üzerinde durulmakta, yani kitap iki bölümden oluşmaktadır. Bu kelimelerden bazıları doğrudan doğruya Türkçe'den değil de Balkan Slav dillerinden, özellikle Sırp-Hırvatça'dan Macarca'ya girmiş, bazılarının ise kökenleri hakkında kesin kanıt bulunamamıştır. Kakuk bunlardan büyük bir çoğunluğunun günümüz Macarca'sında halâ kullanılmakta olduğuna, bir kısmına da yalnızca bazı ağızlarda rastlandığına işaret etmektedir. Kelimeler tarihî çağlara ait Macarca kaynaklardan orijinal bünyelerinde alınmış, Macarca cümleler de yine aynı devre ait kayıtlardaki orijinal imlâ düzenleri içinde sunulmuştur. Bunlardan başka kelimelerin tarihî süreç içerisinde geçirmiş oldukları aşamaları da vermeyi ihmal etmeyen yazarımız, bu alanda yapılan çalışmaların yetersiz olduğunu da özellikle belirtmiştir. Kitabın sonunda ise incelenen kelimelerin indeksi ile kısaltmalar listesi sunulmuştur.

Giyim-kuşam konusunun ele alındığı birinci bölümde (s. 16-75) bu alanda Macarca'ya girmiş olan Türkçe kelimeler yukarıda belirtilen düzen doğrultusunda tek tek incelenmiştir.

Avrupa'ya özgü giysilerden daha değişik ve daha renkli sayılabilecek Doğu giyimine karşı hayranlık duyan Macarlar, süslü dokumalara, şal ve nakışlı başörtülere büyük ilgi göstermişlerdir. Bu tür giysiler özellikle yüksek tabakadan kişiler arasında oldukça tutulmuştur. Türk giyim zevkinin Macarlar üzerinde yaratmış olduğu bu etki yalnızca Doğu mallarına duyulan hayranlıktan değil aynı zamanda çağın ihtiyaçlarından da kaynaklanmıştır. Kullanılan kumaş ve ürünlerin bir kısmı doğrudan getirilirken bir kısmı da Balkanlar'da ya da Macaristan'da üretiliyordu. Bu ürünlerin başında aba, çuha, pamuk vs. gelmektedir.

Giyimle ilgili kelimeler Macarca'ya değişik yollardan yerleşmiştir. Bir kısmı doğrudan doğruya Türkçe kökenlidir (çuha, kaftan, kalpak, pamuk, cep gibi) veya dolaylı yönden Sırp-Hırvatça'dan geçmiştir (bıçkı,

çizme, çizmeci gibi), bazılarının ise nasıl geldiğini gösterir kanıt yoktur (aba, çiriş, pabuç gibi). Transilvanya bölgesinde kullanılan yabancı dillerden alınma kelimeler Romence'den geçmiştir (Musulî, harâr). Türk yönetimi sıralarında oldukça yaygın kullanılan «fistan» ve «karaman» (Karaman kumaşı) kelimeleri Türkçe oldukları halde Batı'dan alınan Avrupa kökenli kelimelerdir. Bunlara Ortaçağ'a ait Lâtincede eserlerde rastlanmaktadır. Bir kısım kelimeler de Farsça kökenlidir (astar, ibrişim, peşkir gibi). Arapça kökenli olan «aba» ve «mahrama» kelimeleri ise Macarca'ya Farsça'dan geçmişlerdir. Türkler Venedik ve Yunan tacirleri ile yakın ilişkide buldukları için giyim alanında İtalyan ve Grek etkisinde kalmışlar, özellikle İtalyan kumaşı, ipliği ve danteline büyük rağbet göstermişlerdir. Bu yüzden fistan, saya, zıbın İtalyan; dimi ve sırma kelimeleri de Grekçe kökenlidir.

Türkçe'den geçmiş birçok kelime günümüz Macarca'sında pek kullanılmamaktadır. Ancak bazıları değişen koşullarla birlikte varlıklarını korumuşlar ve orijinal anlamları ile bu dile yerleşmişlerdir. Bu tür kelimeler arasında pamuk, pabuç, çizme, kalpak ve kaftan en önemlileridir. Ağızlarda rastlanan kelimelerden ise aba, bula, Musulî'yi örnek olarak verebiliriz.

Kitapta incelenen bazı kumaş isimleri sırasıyla şunlardır. *Aba*, Macarca'da da, Türkçe'de bildiğimiz anlamda, bir tür kumaş ismidir. *Bagazia* Sırp-Hırvatça'dan geldiği sanılmakta ve bir çeşit pamuklu kumaşı ifade etmektedir. Türkçe'de 'boğası' olarak kullanılır. *Bulya* ise Macarca'da iki anlama gelirdi: Birincisi Macar evlerinde çalışan Türk kadınlarına verilen ad idi. Bu kadınlar dikiş ve nakışla uğraşırlardı. Diğeri de bir tür zarif beyaz keten kumaş anlamında kullanılırdı. Türkçe karşılığı ise 'bula' dır. *Csuha*, bildiğimiz 'çuha' kumaşının ismidir. *Fosztán* da yine Türkçe 'fistan' ın Macarca'daki karşılığıdır. *Futa* yorgan, yastık kılıfı, önlük yapımında kullanılan çiçeklerle süslü veya çizgili bir çeşit kumaşın adıdır. Türkçe'de de 'futa' olarak geçer. *Hara*, kıldan yapılmış büyük torba anlamına gelen Türkçe 'harâr' ın karşılığı bir kelimedir. *Kármán* Macarca'da sıfat olarak kullanılır. Türk yönetimi döneminde Karaman'dan getirilen kumaşlara bu ad verilirdi. *Muszulj* kelimesine yalnızca Transilvanya kaynaklarında rastlanmaktadır. Genellikle kırmızı renkte bir tür kumaş anlamındadır. Türkçe'deki karşılığı 'Musul bezi' dir. İsmi de o devirlerde ipek üretimiyle ünlü Musul şehrinden türemiştir. *Pamut* da bilinen 'pamuk' ürününün Macarca'daki karşılığı olup aynı zamanda 'yün' anlamına da gelmektedir.

Saydıklarımızın dışında nadir kullanılan bazı kumaş isimleri de vardır. Bunlar XVI. ve XVII. yüzyıllara ait bazı belgelerde karşılaşılan Türk-

çe kökenli birkaç kumaş türünden ibarettir. *Asztár* astar yapımında kullanılan bir çeşit ince kumaşdır. *Bagdát*, Türkçe 'Bağdadî' yani 'Bağdat'a ait' anlamında olup kalın yünlü bir kumaş türünü ifade eder. Macarca'da kumaşın imâledildiği şehir hiç ek almadan, yalın olarak kullanıldığından bu kelime böyle kalmıştır. *Csít* kumaşı Hindistan'dan İran'a, oradan da Türkiye'ye gelmiş ve Rumeli ile diğer Balkan ülkelerine yayılmıştır. Türkçe karşılığı da 'çit' dir. *Demi*, Grek kökenli bir çeşit sağlam, pamuklu kumaş adıdır. Türkçe'de 'dimi' olarak bilinir. *Ibrısım*, Farsça'dan Türkçe'ye geçmiş olan ve ipek anlamına gelen 'ibrısım' in karşılığıdır. *Szája*, Venedikli tacirlerin İstanbul'a getirdikleri, kaba yünden dokunmuş bir tür kumaş olup kilim olarak ta kullanılırdı. Türkçesi ise 'saya' dir. Bir de İran kaynaklı olup sırmalı kadife anlamına gelen *Szerászer*, Türkçe 'seraser', bu tür kumaş isimlerine örnek teşkil etmektedirler.

Kumaş isimleri arasında bazıları da üretildiği yerin isminden türemiştir. *Muszuly* 'Musulî' ile Bagdat 'Bağdadî' kelimelerinden daha önce bahsetmiştik. Bunlara ek olarak birkaç isim daha verebiliriz. *Hindi*, Hindistan'a ait anlamında, Türkçe karşılığı 'hint kumaşı'dır. *Kajszeri*, Türk şehri Kayseri'den gelmekte olup yine bir tür kumaş ifade eder. *Sámi* kelimesi ise Suriye veya Şam'ın Arapça isminden gelmektedir, 'Şam kumaşı'. *Jemeni*, üzeri çiçek motifleri ile süslü ince bir kumaştan yapılmış, kadınların başlarına örtündükleri örtüye denir ve 'Yemen' isminden türemiştir.

Başörtüsü veya örtü yapılan kumaşlar aynı zamanda bir çeşit başörtüsü ismi olarak ta kullanılabilirdi; daha önce belirtilen 'bula', 'futa' ve 'yemeni' gibi. Bunlara birkaç örnek daha ekleyebiliriz, ancak içlerinden yalnızca *Tesztemény* oldukça yaygın idi. Özellikle XVI. yüzyılda Transilvanya'da kullanılan bu örtü Türkçe'de 'destmâl' ya da 'destimâl' olarak geçer. Türkler arasında da pek makbul bir hediye olup içinde kıymetli şeyler saklanırdı. Bunun dışında sayacağımız diğerlerinin zamanla kaybolduğu belirtilmiştir. *Boscsa*, üzeri ve kenarları süslü, kare biçiminde bir örtüdür. Çamaşır sarmada kullandığımız 'bohça'nın karşılığıdır. *Burondzsok*, çok ince bir kumaştan yapılmış, bizde 'bürüncük' diye bilinen bir başörtüsüdür. *Mahramán*, Arapça 'mahrama' dan gelmektedir. Türkçe'de 'makrama' şeklinde de kullanılır. İpekten yapılmış, üzeri kabartma desenli olan bu kumaş önlük ve özellikle cep mendili yapımında kullanılırdı. *Pestimál*, günümüz Türkçe'sindeki 'peştamal' veya 'peştamal' dir. *Peskir*, dar kenarları süslü, çoğunlukla uzunlamasına kullanılan bir masa örtüsüdür. Türkçe'de 'peşkir' diye bilinir. Böylelikle bu kelime Macarca'da hemen hemen Türkçe'deki telâffuz şeklini korumakla beraber kullanılış gayesi değişmiştir.

Türk kadınlarının örtündüğü süslü ve renkli başörtülerinin yanısıra değişik, süslü başlıklar da vardır. Bunlardan *Arakcsin* altın veya gümüş tellerle işlemeli bir tür başlıktır. Türkçe'de 'arakçin' diye bilinir ve gelinlerin giydikleri başlığa veya bazı yörelerde de erkeklerin giydiği takkeye denir. *Csemler*, üzeri altın iplikle işlemeli ve incilerle süslü, yuvarlak biçimde bir kadın başlığıdır. Türkçe'de 'çember' olarak adlandırılır.

Türk nakış sanatının bazı bitki motif ve çizgileri ile Macar süsleme sanatında etkisini günümüze değin sürdürdüğü kaydedilmektedir. O devre ait Macar kaynaklarında bu alanda Türk kökenli birkaç kelime ve deyim rastlanmıştır. Bunlardan *Kazul Varrás* bir tür İran nakış stilidir. Kazul 'kızıl', varras ise 'dikiş' ve 'nakış' anlamına gelmektedir. Türkçe 'kızılbaş' kelimesi de İranlılar için verilen isimlerden biridir. *Klabodán* ise Türkçe'de 'kılaptan' olarak bilinir. At malzemelerinin süslemesinde, tüylü şapka veya halı, kilim süslemesinde kullanılan eğirilmiş altın veya gümüş iplik anlamına gelir. *Szırma* da Türkçe'de 'sırma' olarak bildiğimiz yine altın veya gümüş metal iplik olup nakış süslemede kullanılır.

Dış giysiler diyebileceğimiz başka bir grup giyim eşyası ise diğer gruplardaki kelimelerden daha uzun süre varlıklarını koruyabilmişlerdir. *Csalma*, eskiden Türkçe'de 'çalma' olarak bilinen ünlü Türk başlığı sarıktır. Bu kelime aynı zamanda 'Türk askeri' anlamında da kullanılıyordu. *Dolmány*, çeşitli kumaşlarda yapılan ve vücudu saran dar bir paltodur. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Macar süvarilerinin karakteristik elbisesi olan bu giysinin Türkçe karşılığı 'dolman' veya 'dolaman' dir. *Kaftán* Osmanlı devlet adamlarının yabancı elçi veya başka önemli kişileri kabul ederken giydikleri özel bir giysidir. Uzun, önü açık, kolları bileklerden yırtmaçlı, önü, yakası, etekleri ve kol uçları nakışlarla süslüdür. 'Kaftan' kelimesi günümüz Macarca'sında halâ mevcuttur. *Kalpag*, Orta-Asya kökenli bir tür başlık olup bazı Türk ve Moğol halkları halâ giymektedirler. XVII. yüzyıla değin Osmanlı Türklerinin yaygın bir giysisi iken daha sonra yerini sarığa bırakmıştır. Macaristan'daki Türk subaylar kalpak giyerlerdi. Macarlar arasında da askerî başlık olarak rağbet görmüş, 1763 yılına değin Macar süvarileri kalpak giymişlerdir. Bu kelime de Macarca'da halâ mevcuttur. *Kürdi*, Kürtlere ait yünden yapılmış bir tür kumaş veya kadın giysisi ismidir. Bunlar genellikle kolsuz ve kemerli olurdu. *Zubbonny*, günümüz Türkçesinde 'zıbın' olarak kullanılan şehir kadınlarına ve küçük çocuklara ait bir giysi ismidir. *Zseb* ise Türkçe'deki 'cep' kelimesinin karşılığıdır. Bu sözcüklerden yalnız 'kürdi' bugünkü Macarca'da mevcut değil, diğerleri ise varlıklarını korumuşlardır.

Deri eşya ve kunduracılıklı ilgili çok sayıda Türkçe sözcüğün Macarca'ya geçmiş olması bu sanat dalında Türklerin ne derece etki sahibi ol-

duğunu gösterir. Kitapta bunlar da şu şekilde sıralanmıştır: *Bagaria*, Türkçesi 'Bulgari' olup Volga kıyılarında yaşayan Bulgarların imâl ettikleri bir çeşit köselenin adıdır. *Bıcsak* 'bıçak', *Bıcska* veya *Bıcskia* ise ayakkabıcıların kösele keserken kullandıkları kesici âlet olan 'bıçkı' dır. Yine ayakkabıcıların kullandıkları macun, yani 'çiriş' *Csiriz*, 'çizme' *Csizma*, bu kelimeden türeyen *Csizmadia*, 'çizmece', *Iplik* 'iplik', *Korsin*, 'kurşun', ve *Keszele* 'kösele' olarak Türkçe'den Macarca'ya geçmiştir. Bunlardan başka *Musta* 'muştâ' veya 'muşte' olarak bildiğimiz ve ayakkabıcıların buruşuk yerleri düzeltmede kullandıkları tokmak, *Pacsmag*, çoğunlukla kadınların giydiği, fakat aynı zamanda yenigerilerin de karakteristik ayakkabısı olan 'paşmak', *Pabucs* 'pabuç', *Szattyán* yumaşak, kaliteli deri anlamında 'sahtiyan', *Tabak* ve *Tabán* ise 'debbâğ' ve 'debbâğhane' anlamına gelmektedirler.

Kitabın ikinci bölümünde (s. 77-103) ise Türkçe'den Macarca'ya —dolaylı veya dolaysız olarak— geçen yemek, meyve ve mutfak eşyalarına ait sözcükler ele alınmıştır. Ancak bu tür sözcükler giyim alanındaki kadar sayıca fazla değildir. Türk döneminin izleri Macar mutfak âdetlerinde halâ mevcuttur. Günümüzde tipik Macar yemekleri olarak bilinen bazı yemekler isimleri ile birlikte Türklerden veya Balkanlar'daki Slavlardan Macar mutfağına girmiştir. *Tarhony* 'tarhana', *Pite* 'pide', *Pasztormány* 'pastırma' ve *Peszmet* 'peksimet' Türk döneminde yerleşmişlerdir. Bunlardan başka Güney Slavca'dan geçmiş olan Farsça kökenli *Zsiger*, 'ciğer' vardır.

Nadir kullanılan yemek isimlerinden bazıları ise *Bongor* 'bulgur', *Csorba* 'çorba', *Damasz* 'domuz', *Joghurt* 'yoğurt', *Jülep* veya *Gyülep* 'gulâbi', *Pekmez* 'pekmez' ve *Torsia* 'turşu' dur.

İçecek isimlerinden *Kávé* 'kahve' ile *Serbet* 'serbet' yine Türk döneminde yerleşen sözcüklerdir. Özellikle serbet eskiden Türklerin sosyal yaşantısında önemli bir yer tutardı. *Sarap* 'şarap' ı da bu grupta sayabiliriz.

Türk dönemi aynı zamanda doğudan birçok bitki türünün ithal edildiği devirdir. Değişik çiçeklerin yanısıra birkaç tür meyve bu dönemde yetiştirilmeye başlanmış böylece isimleri de Macarca'ya yerleşmiştir. *Kajszibarak* 'kayısı' ve *Kármánykörte* 'karaman armudu' Kakuk tarafından örnek olarak verilmiştir. Bir de *Turuncs* 'turunç' vardır ancak bu kelimeye yazar yalnızca bir tek kaynakta rastlayabilmiştir.

Yiyecek maddelerinin yanısıra çeşitli mutfak eşyaları, yemek ve içecek takımları da Türk döneminden kalma hatıralardır. Bunlar çoğunlukla bakırdan yapılmış eşyalar olup bakırın yanında demir, teneke, pişmiş toprak ve ağaç ta kullanılmıştır. Türk çömlek ustalarının Macar çömlek-

çiliği üzerinde büyük tesiri olmuştur. Macar çömlek ustaları da Türk usulü testiler, kâseler ve tabaklar yapmışlardır. Mutfak eşyaları arasında *Boğrács* 'bakraç', *Fındzsa* 'fincan', *Ibrík* 'ibrik', *Tepsi* 'tepsi' ve *Tendzsere* 'tencere' isimleri ile birlikte günümüze değin muhafaza edilmiştir.

Yiyecek ve içecek isimlerinin oluşturduğu bir başka grup kelimeye işe eski kaynaklarda rastlanmamış, sadece günümüzde bazı bölgelerin ağızlarında göze çarpmıştır. Aslı Türkçe olup Sırp-Hırvatça'dan Macarca'ya geçmiş olan *Dalma* 'dolma', *Kaurma* 'kavurma', *Szarma* 'sarma' ile aynı şekilde Transilvanya ağızlarında yer alan *Tava* 'tava' türünden kelimeler bu incelemeye dahil edilmemişlerdir.

Zsuzsa Kakuk'un araştırmalarının büyük bir kısmını batı dillerinde yayınlaması tabii olarak çok geniş bir çevre tarafından faydalanılmasına vesile olmaktadır. Genç ve kıymetli araştırmacının Türkoloji alanındaki bu tür çalışmalarının devamı en büyük temennimizdir.

Erol Aköğretmen

Journal of Turkish Studies, (Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi), yayınlayanlar Fahir İz - Şinasi Tekin, I (1977), 183 sahife.

Basımını Cambridge Harvard Üniversitesi'nin üzerine aldığı bu dergide Türklük dünyası ve bunun tarih boyunca ilişki kurduğu kültür daireleri ile ilgili bilimsel incelemeler yayınlanmakta, bu alandaki araştırmaların tenkit ve tartışmalarına yer verilmektedir. Yılda bir cilt halinde çıkmakta olan dergideki yazıların Türkçe, İngilizce, Fransızca veya Almanca olması şart koşulmuştur.

Birinci cildinde yer alan makaleler sırasıyla şunlardır :

Eleazar Birnbaum, *A Lifemanship Manual, The Earliest Turkish Version of the Kâbusnâme*. (Kâbusnâme'nin en eski Türkçe versiyonu), (s. 1-64). Hayatta başarıya ulaşabilmenin yollarını gösteren birçok ilmi eser yazılmıştır. Edebiyatta özel bir tür teşkil eden bu eserlerden önemli bir tanesi de Keykâvus ibn İskender ibn Kâbus'a ait, Farsça yazılmış ve genellikle *Kâbusnâme* adıyla bilinen *Nasihât-nâme*'dir. Günümüzde bu eserin Osmanlıca yazılmış beş adet versiyonu mevcuttur. İçlerinde en eskisi Birnbaum'un kendi koleksiyonunda bulunan ve bu makalesinde ele aldığı, yazarı meçhul olanıdır. Diğer dört versiyon hakkında kısa bilgiler verildikten sonra elde bulunan eserin özelliklerinden bahsedilmekte, bu